

De fusie tot Protestantse Kerk in Nederland (PKN) heeft geleid tot civielrechtelijke procedures over salarissen, kerkgebouwen en pastorieën. De rechter probeert buiten godsdienstige twisten te blijven, maar wordt het rechtsgevoel bevredigd als hij kerkelijke gemeenten die niet meewillen in de PKN het recht op de kerkelijke goederen ontzegt? Advocaat L. Van Heijningen betwijfelt dat. Hij plaatst de procedures in een historische en kerkelijke context.

L. van Heijningen
advocaat in Den Haag

DE HARDE LIJN BIJ DE
PROTESTANTSE KERK NEDERLAND

Boedelscheiding gevraagd

'En waarom oordeelt gij ook van uzelve niet hetgeen recht is? Want als gij henen gaat met uwe wederpartij voor de overheid, zoo benaarstig u op den weg om van hem verlost te worden; opdat hij misschien u niet voor den rechter trekke.' (Lucas 12,58)¹

'Opdat zij allen één zijn', aldus Jezus' bede (Johannes 17,21). In de christelijke traditie werd en wordt dit opgevat als de opdracht om tot één kerkorganisatie te geraken; het is de aanzet tot het oecumenisch streven. Vandaar ook de fusie van drie kerken tot de Protestantse Kerk Nederland (PKN). Maar elke fusie roept nieuwe kerkorganisaties op, zo ook nu. De geschillen plegen hoog op te lopen en eindigen nogal eens in een beroep op de wereldlijke rechter.

In het Samen op Weg-proces, de aanloop naar de fusie, bleken er grote verschillen te bestaan tussen de verschillende kerken. De hervormde gemeenten wier kerkenraden zich verzetten tegen de fusie, konden uiteindelijk alleen maar uittreden uit het kerkverband. De Gereformeerde Kerken wier kerkenraden niet met de fusie wens-ten mee te gaan daarentegen behielden de kerkelijke goederen, omdat iedere plaatselijke kerk een afzonderlijke rechtspersoon is, met de kerkeraad als enig bestuur. De genoemde hervormde gemeenten verloren de aanspraak op goederen als kerkgebouwen en pastorieën, omdat ze in dezen geen rechtspersoonlijkheid bezitten en afhankelijk zijn van het centrale gezag van de (voormalige) hervormde kerk, belichaamd in de Hervormde Synode.²

Juridisch zijn deze verschillende constructies mogelijk

door het amendement van het Kamerlid Groen van Prinsterer in de Wet op de kerkgenootschappen (1853) dat aan elk kerkgenootschap de vrijheid garandeert tot regeling der inrichting in eigen boezem.

Democratie

Historisch zijn de verschillen verklaarbaar. Onder Alva's schrikbewind van 1567 tot 1573 hebben vele aanhangers der 'Nue Leer' uit lijfsbehoud het land verlaten. Zo ontstonden Nederlandse Vluchtelingenkerken te Londen, Frankental en Emden. In 1571 kwamen zij te Emden bijeen en stelden een kerkenorde vast. Men wees het eenhoofdig bestuur van de Katholieke Kerk af, die zij mede om die reden hadden verlaten, en hingen democratische, individualistische beginselen aan: 'zoodat geene kerk over een andere kerk, geen dienaar des Woords, geen ouderling, noch diaken, den een over de anderen heerschappij zal voeren, maar een iegelijk zal zich voor suspicie en aanloking om de heerschappij wachten'.³

Opvattingen omtrent staatsrecht en kerkrecht hebben elkaar eeuwenlang beïnvloed. Want ook de staatsrechtelijke zelfstandigheid van elk gewest en elke stad was, naast de godsdienstige kwestie, inzet van de strijd tegen de Spaanse overheersing.

FOTO: JACO KLAMER/HH

Gehoorzaamheid

Dat de kansel het belangrijkste medium was om het volk te bereiken, kon de overheden niet onverschillig laten. Vaak werd het volk door felle preken vanaf de kansel tegen regenten opgezet, zoals toen dominee Smout in 1629, in de Nieuwe Kerk te Amsterdam 'de keien uit de straat preekte' (aldus prof. Gerretson). Vergelijk dit met de omroepstrijd in onze dagen. Overheden hebben daarom steeds gepoogd invloed op de kerkgenootschappen uit te oefenen. In de steden benoemden de 17de en 18de-eeuwse regenten bij voorkeur rekkelijke predikanten, die het gezag der overheid hoog hielden; daarmee meer zwemend naar Luther dan naar Calvijn, die het recht van verzet leerde. De preciezen, die het standpunt aanhingen dat men God meer gehoorzaam moet zijn dan de mensen, kwamen in de regel alleen voor aanstelling ten platten lande in aanmerking. Dit verklaart dat de latere afscheidingen van de bijna-staatskerk (hervormde kerk) vooral buiten de steden om zich heen grepen, waar de bevolking merendeels in orthodoxe zin was opgegroeid.

KAN DE DEROGERENDE WERKING
VAN REDELIJKHEID, BILLIJKHEID
EN GOEDE TROUW GEEN BAAT
BRENGEN, NU DE BEZWAARDEN
AAN DE KERKELIJKE GOEDEREN
HEBBEN MEEBETAALD?

Napoleon wilde de kerken een controleerbare eenheid opleggen en Willem I voltooide dit voornemen in 1816 met het omstrede 'reglement' voor de hervormde kerk.⁴ Beide vorsten stonden een strakke, centrale regeringsvorm voor, zo ook het kerkrecht. Alle hervormde kerkelijke gemeenten werden in 1816 onder het gezag van de Generale Synode gesteld; het typisch reformatische beginsel van 1571 werd definitief verlaten.

Verzet der rechtzinnigen

Een der kenmerken van het hervormde synodale beleid was leervrijheid. Rechtzinnigen zinde dit niet en vooral ten plattelande nam het verzet toe, culminerend in de Afscheidingsbeweging van 1834. De Hervormde Synode zette de Koning aan tot repressie. Op basis van de napoleontische Code Pénal werden gevangenisstraffen en op onteigening lijkende geldboetes opgelegd, en dragonders ingekwartierd die op kosten van de, veelal arme, gastgevers moesten worden gevoed. De vervolging duurde tot omtrent 1845.

In 1886 ontstond in de hervormde kerk wederom een beweging van rechtzinnigen, die nu wél binnen het kerkverband wilden blijven. Om de aanspraak op de kerkelijke goederen duidelijk te maken wilde de Amsterdamse dominee Abraham Kuiper, gesteund door de kerkenraad, de Nieuwe Kerk bezetten en er een paneel uit de kerkdeur zagen, de *Paneelzagerij*. De kerkvoogdij, in wier ogen Kuiper een onwettig handelend kraker was, riep politieassistentie in. Hoewel De Savornin Lohman, in de Tweede Kamer leider van de Christelijk-Historische Unie, pleitte voor het recht der rechtzinnigen op de kerkelijke goederen, wilde de rechtspraak er niet aan.

Toen in 1892 uit een fusie van verschillende groeperingen de Gereformeerde Kerken in Nederland ontstonden,⁵ namen zij een kerkenorde aan die grotendeels stoelede op die van Emden uit 1571. Plaatselijke kerken bleven zelfstandig.

Katwijk

Telkens werd er strijd gevoerd voor lokale vrijheid tegenover centrale machtspretenties. Een van de resultaten van de totstandkoming van de PKN, eind 2004, is bijvoorbeeld dat twee hervormde dissidente predikanten te Katwijk op rechterlijk bevel hun pastorieën moeten verlaten. De Haagse voorzieningenrechter oordeelde namelijk op 11 mei 2004 dat de Bezwaarde Hervormde Katwijkse wijkgemeenten jegens de hervormde gemeente geen aanspraak kunnen maken op het salaris en de huisvesting voor de predikanten, en evenmin op de kerkgebouwen.⁶ De eisers moeten volgens de rechter 'naar de regels van het recht en volgens democratisch principe zich neerleggen bij genomen meerderheidsbesluiten', van de Generale Synode of – bij de Gereformeerden – de kerkenraad. Ook in de eerder genoemde uitspraak over de kerkscheuring te Kesteren werd langs de harde lijn geoordeeld.⁷

PROCEDERENDE PARTIJEN DIENEN

SUBSIDIAR VERDOORDELING TOT

GEMEENSCHAPPELIJK GEBRUIK TE

VRAGEN INDIEN MEN HET RISICO VAN

TOTALE ONTRECTING WIL UITSLUITEN

Centrale macht heeft nu eenmaal geen boodschap aan individuele bezwaren. In gewetenszaken is dit echter kwalijk, omdat de bezwaarden met hun bijdragen de kerkelijke goederen mede hebben gefinancierd. Kan hier de in het BW ingevoerde derogerende werking van de redelijkheid, billijkheid en goede trouw geen baat brengen? In 1974 heeft de Hoge Raad namelijk reeds in deze zin beslist, inzake het conflict in de Vrijgemaakte Kerk te Katwijk.⁸ In deze zaak werden partijen veroordeeld tot het gezamenlijk gebruik der kerkelijke goederen.

Gloort daarmee hoop voor de ontrecte partijen te Katwijk, Kesteren en elders in den lande? De domper volgt in de streng afkeurende annotatie (van G.J.S.): de Hoge Raad veroordeelt partijen tot gezamenlijk gebruik zonder dat een van hen

daarom heeft gevraagd. Heeft de HR eens zijn goede hart boven paragrafen laten spreken, is het weer niet goed.

Advies aan de thans procederende partijen (er lopen nog bodemprocedures): men vrage – uiterst subsidiair – veroordeling tot gemeenschappelijk gebruik indien men het risico van totale ontrecting wil uitsluiten.

Jongste Dag

Bevredigt dit het rechtsgevoel? Misschien dat van de buitenstaanders maar de strijdende partijen zullen het als onrecht ervaren. In geloofsgeschillen pleegt de waarheid niet in het midden te liggen. En dan kan het geschil heel lang duren: mgr. Caylus, bisschop van Auxerre, zei in 1742 dat kerkelijke kwesties voortleven in de archieven der Kerk tot aan de Jongste Dag. Kerkelijk recht kent geen verjaring.

1 Het – iets uitgebreidere – citaat luidt in de Nieuwe Bijbelvertaling: 'Waarom bepalen jullie niet uit jezelf wat juist is? Als je met je tegenstander op weg bent naar een hoge autoriteit, doe dan moeite om nog onderweg tot een vergelijk met hem te komen, anders sleept hij je voor de rechter (...) dan kom je niet vrij voor je ook de laatste cent betaald hebt.' (Lucas 12,57-59)

2 Dit is ook het uitgangspunt in de uitspraak VZNGR Rb. Arnhem, 10 mei 2005, NJ 2005-291.

3 De democratie-gedachte is door de Gereformeerde Kerken in Nederland wederom opgenomen.

4 Die voorheen traditioneel 'Gereformeerde Kerk' heette.

5 Overigens deed deze fusie een andere kerkorganisatie ontstaan, die der Christelijke Gereformeerde Kerken, die zich beriep op de traditie van 1834.

6 LJN-nummer: AO9157.

7 VZNGR Rb. Arnhem, 10 mei 2005, NJ 2005-291. De Hoge Raad bevestigde in 1946 de harde lijn al in HR 23-7-1946, NJ 1947-1; het conflict in de Gereformeerde Kerk te Houwerzijl.

8 Sindsdien is het besluit van de kerkeraad bindend. Het formele verenigingsrecht werd op het geschil toegepast; de rechter kan en mag niet in geloofsgeschillen treden. In zijn annotatie 'De subjectieve goede trouw van beide partijen is boven twijfel verheven' pleit D.J. Veegens voor de zachte lijn, waarlangs aan beide partijen een gedeeltelijk recht van gebruik der kerkelijke goederen wordt toegekend; hij somt een reeks uitspraken in die zin op.

9 HR 22-2-1974, met als vervolg Hof Amsterdam 4-4-1975 en HR 5-11-1976; resp. in NJ 1977, 219, 220 en 221.